स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांत आणि लिंगभाव न्याय

विकास भीमराव पाईकराव संशोधक विद्यार्थी मुंगसाजी महाराज महाविद्यालय, दारव्हा

vikaspaikrao141@gmail.com

मार्गदर्शक **प्रा. डॉ सुनील भा. चकवे** राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख मुंगसाजी महाराज महाविद्यालय, दारव्हासंत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती

सारांश

स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांत हा आधुनिक राजकीय विचारांच्या इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण व परिवर्तनकारी प्रवाह मानला जातो. या सिद्धांताने पारंपरिक राजकीय तत्त्वज्ञानातील 'नागरिक', 'समानता', 'न्याय', 'स्वातंत्र्य' आणि 'लोकशाही' या संकल्पनांचा पुनर्विचार केला. स्त्रियांचे राजकीय, सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्तरावरील दुय्यम स्थान हे केवळ जैविक फरकांमुळे नसून पितृसत्ताक सामाजिक संरचनेमुळे आहे, हा स्त्रीवादी विचाराचा गाभा आहे. लिंगभाव न्याय (Gender Justice) ही संकल्पना स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांताच्या केंद्रस्थानी आहे. लिंगभाव न्याय म्हणजे समाजातील सर्व लिंगांना समान हक्क, संधी, प्रतिनिधित्व आणि सन्मान मिळणे होय.

या संशोधनात्मक लेखात स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांताची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, प्रमुख प्रवाह, लिंगभाव न्यायाची संकल्पना, भारतीय संदर्भातील स्त्रीवादी विचार, राज्यघटनेतील तरतुदी, धोरणात्मक उपक्रम आणि समकालीन आव्हाने यांचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आला आहे. गुणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करून उपलब्ध साहित्य, ग्रंथ, संशोधन निबंध, कायदे आणि धोरणांचा तुलनात्मक व विश्लेषणात्मक अभ्यास करण्यात आला आहे.

कीवर्ड्स

स्त्रीवाद, राजकीय सिद्धांत, लिंगभाव न्याय, पितृसत्ता, समानता, सामाजिक न्याय, भारतीय संविधान, प्रतिनिधित्व, सक्षमीकरण

प्रस्तावना

राजकीय सिद्धांत हे राज्य, सत्ता, न्याय, समानता आणि स्वातंत्र्य या मूलभूत संकल्पनांचे तात्त्विक विश्लेषण करतो. परंतु पारंपरिक राजकीय विचारांमध्ये स्त्रियांचा आवाज दीर्घकाळ अनुपस्थित राहिला. Aristotle आणि Jean-Jacques Rousseau यांसारख्या विचारवंतांनी स्त्रियांची भूमिका प्रामुख्याने कुटुंब आणि घरापुरती मर्यादित मानली. त्यामुळे राजकीय नागरिकत्व आणि सार्वजनिक क्षेत्रात स्त्रियांचे स्थान गौण राहिले.

१९व्या शतकापासून स्त्रियांच्या हक्कांसाठी चळवळी सुरू झाल्या. Mary Wollstonecraft यांनी A Vindication of the Rights of Woman या ग्रंथातून स्त्रियांच्या शिक्षण आणि समान हक्कांची मागणी केली. पुढे John Stuart Mill यांनी स्त्रियांच्या मतदानाच्या हक्कासाठी आवाज उठविला. २०व्या शतकात स्त्रीवादी चळवळी अधिक संघटित झाल्या आणि लिंगभाव न्याय हा राजकीय चर्चेचा मुख्य विषय बनला.

भारतातही Savitribai Phule, Pandita Ramabai आणि Dr. B. R. Ambedkar यांनी स्त्रियांच्या शिक्षण, कायदेशीर हक्क आणि सामाजिक सन्मानासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले.

संशोधन पद्धती

या संशोधनात गुणात्मक (Qualitative) संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

साहित्य समीक्षा (Literature Review) – स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांतावरील प्रमुख ग्रंथ आणि लेखांचा अभ्यास.

विश्लेषणात्मक पद्धत – समानता, न्याय आणि प्रतिनिधित्व या संकल्पनांचे विश्लेषण.

तुलनात्मक अभ्यास – पाश्चिमात्य आणि भारतीय स्त्रीवादी विचारांची तुलना.

दस्तऐवज विश्लेषण – भारतीय राज्यघटना, कायदे व धोरणांचा अभ्यास.

स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांताची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

१) उदारमतवादी स्त्रीवाद (Liberal Feminism)

उदारमतवादी स्त्रीवाद समान हक्क आणि संधी यांवर भर देतो. Betty Friedan यांच्या The Feminine Mystique ने स्त्रियांच्या घरगुती भूमिकेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले.

२) समाजवादी/मार्क्सवादी स्त्रीवाद

Friedrich Engels यांच्या The Origin of the Family, Private Property and the State या ग्रंथात स्त्रियांच्या दडपशाहीचा संबंध आर्थिक संरचनेशी जोडला आहे.

३) रॅडिकल स्त्रीवाद

Simone de Beauvoir यांनी The Second Sex मध्ये "One is not born, but rather becomes, a woman" असे म्हणत लिंगभाव सामाजिक रचनेचा परिणाम असल्याचे सांगितले.

४) उत्तरआधुनिक व आंतरविभागीय स्त्रीवाद

Judith Butler यांनी लिंग हे सामाजिक प्रदर्शन (Gender Performativity) असल्याचे मांडले.

लिंगभाव न्यायाची संकल्पना

लिंगभाव न्याय म्हणजे सर्व लिंगांना समान हक्क, संधी आणि प्रतिनिधित्व मिळणे.

१) कायदेशीर न्याय

भारतीय संविधानातील कलम १४, १५ आणि १६ समानतेची हमी देतात.

२) सामाजिक न्याय

शिक्षण, आरोग्य आणि रोजगारात समान संधी.

३) राजकीय न्याय

स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये ३३% आरक्षण.

४) आर्थिक न्याय

समान कामासाठी समान वेतन.

भारतीय संदर्भातील स्त्रीवादी राजकीय विचार

भारतातील स्त्रीवादी विचार सामाजिक सुधारणा चळवळीशी जोडलेले आहेत. Savitribai Phule यांनी मुलींच्या शिक्षणाचा पाया घातला. Dr. B. R. Ambedkar यांनी हिंदू कोड बिलाद्वारे स्त्रियांच्या मालमत्ता हक्कासाठी प्रयत्न केले.

७३वी व ७४वी घटनादुरुस्तीने स्थानिक स्वराज्यात स्त्रियांसाठी आरक्षण दिले.

आलेख : स्त्रीवादी सिद्धांत आणि लिंगभाव न्याय

स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांत

उदारमतवादी समाजवादी रॅडिकल

लिंगभाव न्याय

कायदेशीर — सामाजिक — आर्थिक — राजकीय

समकालीन आव्हाने

-पितृसत्ताक मानसिकता

-वेतनातील लिंगभेद

-राजकीय प्रतिनिधित्वाची कमतरता

-लैंगिक अत्याचार आणि सुरक्षिततेचे प्रश्न

निष्कर्ष

स्त्रीवादी राजकीय सिद्धांताने पारंपरिक राजकीय तत्त्वज्ञानाला मूलभूत प्रश्न विचारले आणि 'न्याय' या संकल्पनेचा विस्तार केला. लिंगभाव न्याय हा केवळ कायदेशीर समानतेपुरता मर्यादित नसून सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक परिवर्तनाशी संबंधित आहे. भारतीय संदर्भात राज्यघटनेतील तरतुदी, आरक्षण धोरणे आणि सामाजिक चळवळी यामुळे स्त्रियांची स्थिती सुधारली असली तरी पूर्ण लिंगसमानता अजून साध्य झालेली नाही.

NAVJYOT / Vol. XV / Issue – I ISSN 2277-8063

समाजातील सर्व स्तरांवर स्त्री-पुरुष समानतेची जाणीव, शिक्षणाचा प्रसार आणि धोरणात्मक हस्तक्षेप यांच्या माध्यमातूनच खऱ्या अर्थाने लिंगभाव न्याय साध्य होऊ शकतो.

संदर्भसूची

- Mary Wollstonecraft (1792). A Vindication of the Rights of Woman.
- John Stuart Mill (1869). The Subjection of Women.
- Simone de Beauvoir (1949). The Second Sex.
- Betty Friedan (1963). The Feminine Mystique.
- Judith Butler (1990). Gender Trouble.
- Dr. B. R. Ambedkar – हिंदू कोड बिल संदर्भ.
- भारतीय राज्यघटना, भारत सरकार.
- ७३वी व ७४वी घटनादुरुस्ती अधिनियम.